

RECENZE | ZPRÁVY

RECENZE | ZPRÁVY

Ľud očami historikov a sociológov

MICHAL MAKO

BENKO, Juraj – KOVÁČOVÁ DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: „*S ľuďom a pre ľuď*“. *Cesty k demokracii na Slovensku za monarchie a prvej republiky*. Bratislava 2020, 400 s.

V roku 2020 sa na pulloch kníhkupectiev, knižníc a v online priestore objavila nová kolektívna monografia 10-členného autorského kolektívu pod vedením historika Juraja Benka a historičky Gabriely Dudekovej Kováčovej z Historického ústavu Slovenskej akadémie vied. V knižnej novinke si autori a autorky stanovili za cieľ rozanalyzovať tzv. demokratizáciu spoločnosti prebiehajúcu v (česko)slovenskom geografickom priestore v období od konca 19. storočia do 30. rokov storočia nasledujúceho, pričom za jej hlavný historický míľnik považujú rok 1918, a teda vznik prvej Československej republiky.

O podobné zachytenie fenoménu modernizácie, a s tým súvisiacou demokratizáciou slovenskej spoločnosti, sa už v nedávnej minulosti pokúsili viacerí slovenskí autori a autorky. Ako príklad môžu poslúžiť niektoré syntetizujúce práce z pera historika Dušana Kováča, taktiež jedného z autorov tejto recenzovanej publikácie. Z ich širokej palety vyberám napr. kolektívnu monografiu *Na začiatku storočia: 1901–1914. Slovensko v 20. storočí* z roku 2004. O päť rokov neskôr vyšla kniha slovenskej historičky Natálie Krajčovičovej s názvom *Slovensko na ceste k demokracii*, v ktorej sa autorka sústreďuje na československú „demokratickú revolúciu“, resp. demokratizačné zmeny až po vzniku Československej republiky v roku 1918. Obe sledované historické obdobia týchto spomenutých prác a skúmanie modernizačných, demokratizačných tendencií v nich preklenuje recenzovaná publikácia.

„S ľudom a pre ľud?“ Pýtajú sa v samom úvode vedúci a vedúca autorského kolektívu. Táto krátka úvodná otázka naznačuje, že autori a autorky publikácie nechápu historickú demokratizáciu (nielen) slovenskej spoločnosti ako jednoducho uchopiteľný proces, ako jednoduchý priamočiary a jednoliaty dejinný sled udalostí. Práve naopak. K téme pristupujú kriticky. Poukazujú na nejednoznačnosť, rôznorodosť kategórie „ľudu“, a teda nového mocného hráča na poli politiky, ktorý mal v modernom demokratizujúcom sa štáte určovať smer. Poukazujú na ohromnú mobilizáciu más „ľudu“ na sklonku 19. storočia, a na ich rozličné, niekedy radikálne predstavy o modernizácii sveta. Poukazujú na limity demokracie, na podmieňovanie demokratizácie spoločnosti politickými, ekonomickými, sociálnymi, ale aj kultúrnymi faktormi. Taktiež na mnohé predsudky, stereotypy, zakorenené mentálne vzorce, ktoré aj po legislatívnej demokratizácii ostávali v spoločnosti silnou doménou.

Desať kapitol v troch tematických blokoch tak sleduje rôzne podoby kontinuity aj diskontinuity demokratizačného procesu a jeho špecifik v období monarchie a medzivojnovnej republiky. Zameriavajú sa jednak na vzťah elít k otázke demokratizácie a taktiež na politickú mobilizáciu nižších spoločenských vrstiev. Pri koncipovaní publikácie vychádzali autori a autorky z veľkého množstva slovenských, českých, rakúskych a maďarských prameňov. Využívali archívne pramene, niekoľko edícií prameňov a memoárov, slovenskú a maďarskú dobovú periodickú tlač, dobovú a odbornú literatúru. Každý rozličnou mierou, samozrejme s ohľadom na špecifikáciu svojho príspevku.

Základnú štruktúru publikácie tvoria tri tematické bloky vždy s minimálne tromi kapitolami. Prvý z nich s názvom *Cesty demokratizácie a limity demokracie* otvára historik Juraj Benko štúdiou *Rok 1918 a demokratizácia Slovenska. Bodka za dlhým vývojom?* Autor v nej priam sociologicky približuje dlhý proces demokratizácie spoločenských pomerov na Slovensku, pričom za jej hlavný počiatkový symptóm a zároveň úsvit masovej politiky považuje povolenie a rozvoj robotníckych spolkov. Tie sa totiž výrazne zasadzovali za zavedenie všeobecného volebného práva. Pri analýze procesu demokratizácie vychádza autor najprv z teórie amerického politológa Samuela Huntingtona o demokratizačných vlnách, v rámci ktorej považuje rok 1918 za vrchol demokratizačnej vlny na Slovensku. Obdobie v rokoch 1918 až 1920 (do prvých volieb) následne chápe ako dôležitý referenčný bod pre vnímanie celého demokratizačného vývoja. Pracuje tiež s ďalšou koncepciou, tentokrát nórskeho politológa Steina Rokkana, ktorá prináša typológiu demokratizačných zmien – štyri stupne demokratizácie, a to prah legitimizácie,¹

1 Nástup liberálnych reforiem v ekonomike a zákonné úpravy v prospech zavedenia petičného a spolčovacieho práva vrátane slobody tlače – vznik legálnej politickej opozície, občianske slobody.

inkorporácie,² reprezentácie³ a prah výkonnej moci.⁴ Historik Juraj Benko následne poukazuje na rozličnú mieru demokratizácie spoločnosti v uhorskej a rakúskej časti habsburskej monarchie, teda v zmysle používanej koncepcie – na odlišne prekonávané prahy. Na území Slovenska podľa neho trval prechod medzi prvým a druhým prahom pomerne dlho, pričom veľkým skokom cezeň bolo práve obdobie rokov 1918 až 1920, keď sa spoločnosť dostala rovno aj cez posledný prah. Ďalej sa venuje práve situácii po vzniku nového Československa. Popisuje politickú socializáciu slovenských prvovoličov z roku 1920 a tiež obavy, resp. postoje štátnych elít k miere politickej emancipácie, ale aj nebezpečnej nevypelosti obyvateľstva. Rok 1922 autor považuje v súlade s používanými politologickými konceptami za celoeurópsku demokratizačnú protivlnu, ktorú na území Československa neskôr reprezentovali ľudácke a komunistické sily. Je škoda, že veľmi zaujímavú a perfektne kontextovo zasadenú štúdiu autor neobohatil o stručný zhrňujúci záver tak, ako to urobili všetci jeho kolegovia a kolegyně. Rušivým elementom kapitoly je zase veľmi časté opakovanie už napísaného obsahu. S tým sa stretávame aj pri neskoršej, druhej štúdiu autora.

Druhú kapitolu *Idea demokracie a vstup „štvrtého stavu“ do spoločenského a politického života na Slovensku. Socializmus, kresťanský socializmus a agrarizmus: partneri a protivníci*. otvára už spomínaný slovenský historik Dušan Kováč náhľadom k udalosti z 27. 8. 1905 z Prešporka (Bratislavy), keď sa na veľkom zhromaždení za nadobudnutie všeobecného volebného práva stretli spolupracujúce tri inak nezmieriteľné prúdy slovenskej politiky – agrárnici, ľudáci a sociálni demokrati. Autor poukazuje na nedostatočný priestor venovaný tejto udalosti v slovenskej historiografii a dodáva, že ide o kľúčové miesto v dejinách pohybu politicky bezprávných obyvateľov Uhorska a Slovenska. Následne sa vracia do 19. storočia, v ktorom podobne ako jeho predošlý kolega popisuje formovanie občianskej spoločnosti v slovenskom geografickom priestore. Potom charakterizuje špecifiká spomínaných troch prúdov slovenskej politiky najmä s ohľadom na ich organizačnú činnosť. Analyzuje dynamiku ich vzájomných vzťahov, poukazuje na okamihy ich zjednotenia, na „krátke spojenectvá“, ktoré po dosiahnutí národnostných práv Slovákov a politickej demokratizácie v československom štáte neskôr opäť vystriedala otvorená nevraživosť. V kvalitnom vyčerpávajúco podanom historickom popise sa môže občas čitateľ na niektorých miestach stratiť, najmä ak v danej problematike nie je úplne „doma“. Aj keď sa autor síce snaží o zasadenie udalostí do širšieho kontextu, o základnú charakteristiku jednotlivých vystupujúcich osobností v historickom príbehu,

2 Všeobecné volebné právo pre všetky vrstvy obyvateľstva, aj socialistické hnutie.

3 Politické hnutia majú svoje zastúpenie v parlamentoch, aj socialisti.

4 Zodpovednosť exekutívy parlamentu. Nástroj participácie voličstva.

nie vždy sa mu to podarí. Príkladom je Ľudovít Bazovský na str. 81, ktorý sa tu bez akejkolvek predošlej zmienky alebo širšieho zakomponovania do deja zrazu objaví a spoluutvára výklad.

Prvé dve obsiahlejšie poňaté kapitoly strieda originálna štúdia historika Petra Macha s názvom *Cirkev ako bojové pole nacionalizmu. Biskupské voľby na pôde Preddunajského dištriktu evanjelickej cirkvi v roku 1890*. Autor v nej prostredníctvom sondy do fungovania slovenskej evanjelickej komunity okoreňuje tému celej publikácie. Udáva príklad toho, že už pred vznikom Československej republiky v roku 1918 mali niektorí slovenskí muži praktické skúsenosti s aktívnym aj pasívnym volebným právom, a teda s jednou zo základných demokratických procedúr. Tento fenomén aplikuje na príklade volieb biskupa Preddunajského dištriktu, jedného zo štyroch autonómnych teritoriálno-administratívnych jednotiek luteránskej cirkvi, v roku 1890. Najprv približuje základnú organizačnú a územno-správnú štruktúru evanjelickej cirkvi, potom podrobne popisuje pravidlá voľby podľa cirkevného poriadku, až sa napokon dostáva k hlavnému súboju dvoch kandidátov – slovenského kňaza Fridricha Baltika a maďarského kňaza Ferencza Trsztyénszkeho, na ktorého pozadí sa rozprúdil rozsiahlejší politický, nadkonfesiónálny a nacionalistický boj. Historik Peter Macho poukazuje na okázalé zasahovanie svetskej moci, štátu do vnútrocirkevných záležitostí, na prekračovanie kompetencií, na vysokú mieru ovplyvňovania voličov, a to všetko veľmi hutne na konkrétnych regionálnych prípadoch na Slovensku. V závere práce tiež zdôrazňuje deficity v preskúmaní úlohy žien pri voľbách do orgánov evanjelickej cirkvi augsburského vyznania, a tým motivuje k ďalšiemu potrebnému výskumu.

Posledná, štvrtá kapitola prvého tematického bloku od historika Attilu Simona nesie názov „*Ich štát*“: *limity demokracie prvej republiky a prekážky integrácie maďarskej komunity*. Názov necháva tušiť, že sa koncentrovanie pozornosti obracia ku dnes už z môjho pohľadu klasickej kritike prvej Československej republiky – k problémom národnostných minorít. Podľa autora však v českej a slovenskej historiografii naďalej pretrváva idealizácia prvej Československej republiky, pričom je akákoľvek kritika fungovania jej politického systému často označovaná za útok na demokratické hodnoty. Historik Attila Simon sa s tým nestotožňuje a chce preto jasne poukázať práve na nedostatky demokracie medzivojnovnej republiky. V prvom rade upriamuje pozornosť na nie celkom vrúcne prijatie novej republiky zo strany obyvateľstva žijúceho na Slovensku v prvých mesiacoch po jej vyhlásení. Zrod republiky a jej úvodné niekoľkomesačné fungovanie označuje za národnú diktatúru Čechov a Slovákov, pričom približuje jej podoby. Neskôr, po stabilizácii pomerov v republike podľa neho naďalej prevládal paternalistický prístup, vízia národného štátu Čechov

a Slovákov, čo vyústilo do otvorenej diskriminácie príslušníkov maďarskej menšiny v rôznych rovinách. Tí boli zo štátno-bezpečnostného hľadiska naďalej považovaní za „nespoľahlivých občanov“. Štátny prístup významnou mierou kreoval vzťah menšín k nemu samému. Autor teda podporuje myšlienku, že národnostné menšiny (v tomto prípade maďarská) výlučne neodmietali režim Československej republiky. Na str. 128 píše, že väčšina Maďarov dokonca pozitívne hodnotila liberálnu parlamentnú demokraciu v Československu a okrem toho tiež rôzne spoločenské zmeny, ktoré nastali po rozpade monarchie a vzniku republiky – napr. zrušenie feudálnych prežitkov, emancipáciu žien a všeobecné zmiernenie spoločenských rozdielov. Toto generalizované tvrdenie však v texte nie je priamo doložené žiadnou štatistikou alebo prácou, zdrojom. O akej väčšine Maďarov teda autor v tomto kontexte hovorí, tu nie je vôbec jasné. A navyše je podľa môjho názoru zjavné, že prístup „väčšiny“ maďarského obyvateľstva môže byť k problematike zrušenia feudálnych prežitkov a zároveň k emancipácii žien (akého druhu?) absolútne odlišný, preto takéto hrubé zovšeobecnenie bez uvedených konkrétnych dát nie je presvedčivé.

V druhom tematickom bloku publikácie sa dvaja autori a jedna autorka pozreli na *Politickú mobilizáciu v ére masových strán*. Prvým z nich je opäť historik Juraj Benko, tentokrát s príspevkom „Organizujme sa!“ *Politická mobilizácia, masové politické strany a sociálnodemokratický vzor v prvej štvrtine 20. storočia*. Autor v ňom v podstate nadväzuje na jeho predošlú prácu v prvom tematickom bloku. Ešte raz pripomína, že za politickou mobilizáciou emancipujúceho sa tzv. štvrtého stavu stáli ako priekopníci v dejinách sociálnej demokracie, resp. sociálnodemokratické alebo aj robotnícke hnutie. Centralizovaná a disciplinovaná organizácia máš tohto hnutia ustanovila model hodný nasledovania aj pre ďalšie politické prúdy. Autor sa tiež pristavuje pri evolúcii sociálneho protestu z pôvodne násilných živelných foriem a pouličných nepokojov, ktoré neskôr naberali podobu pokojnejších, disciplinovaných a organizovaných štrajkov. Popisuje jednak nástrahy, no tiež prednosti masovej organizácie. Rovnako tiež konkrétne podoby fungovania, resp. budovania socialisticky orientovaných politických strán v stredoeurópskom kontexte a preberanie ich organizačných vzorcov ďalšími stranami, najmä ľudovými, ktoré ich napokon po vzniku medzivojnovnej republiky dokázali prekonať v masovom politickom boji. Historik Juraj Benko opäť veľmi výstižne, pútavo a kvalitne približuje širšie spoločenské fenomény a aplikuje ich na konkrétnych príkladoch v slovenskom prostredí. V tomto prípade sa už na konci kapitoly síce formálny záver nachádza, avšak opäť nie je dostatočným zhrnutím textu, skôr len jeho doplnením. Dozvedáme sa v ňom napríklad to, že vychytený sociálnodemokratický model najlepšie ap-

likovalo v medzivojnovom období agrárne hnutie. Táto podstatná informácia však v hlavnom texte nedostala žiaden priestor. Zrejme bolo autorovým zámerom otvoriť cestičku k nasledujúcej štúdii.

Historik Matej Hanula tak prechádza od mobilizácie a získavania más socialistami k mobilizácii a získavaniu más agrárnikmi, a to v kapitole *Agrárna strana a jej metódy získavania prívržencov v prvých rokoch po vzniku Československa*. Deskriptívna štúdia približuje formy organizácie a agitácie agrárneho politického hnutia na Slovensku v medzivojnovom období. Popisuje vývoj budovania jeho organizačnej štruktúry, siete regionálnych straníckych, ako aj pridružených organizácií. Rovnako tak boj agrárnej strany o voličstvo – napr. špecificky o maďarskú národnostnú menšinu na južnom Slovensku alebo tiež o miestne authority, predovšetkým pedagógov. Autor sa tiež venuje straníckej propagande, v rámci ktorej je väčší priestor určený pozemkovej reforme ako jednej z jej nástrojov. Kapitola v podstate výstižne zobrazuje to, akým spôsobom agrárna strana využila model masovej politickej strany pri organizovaní a mobilizovaní nižších spoločenských vrstiev, o ktorom písal v predošlej štúdii Juraj Benko. Ako sa práve vďaka tomuto modelu stala agrárna strana najmocnejším politickým subjektom v Československu v sledovanom období. Historik Matej Hanula predložil kvalitný historický výklad, avšak na jednom mieste sa podľa môjho názoru dopustil hrubého zovšeobecnenia. Mám na mysli autorovo tvrdenie na str. 179, kde označil získanie všeobecného volebného práva pre ženy po vzniku prvej Československej republiky za „všeobecný, možno povedať celosvetový trend“. V tomto prípade si dovoľím autorovi oponovať. Podstatná časť sveta totiž v roku 1920 či v bezprostredných rokoch po prvej svetovej vojne ešte neprijala volebné právo pre ženy. Navyše autor označením „trend“ zrejme nevedome devaluje význam dlhotrvajúceho boja a následne ťažko nadobudnutého práva žien, ktoré sa ani po jeho získaní nemuselo stať nedotknuteľnou realitou – ako demonštrujú samotné kolegyne autora v poslednom tematickom bloku recenzovanej publikácie. Takéto hrubé zovšeobecnenia tiež neberú ohľad na intersekcionalitu, a teda násobnú diskrimináciu – napr. v prípade Austrálie či Kanady, v ktorých sa volebné právo pre ženy prvotne netýkalo černošských žien.

Druhý tematický blok uzatvára historička Linda Osyková s príspevkom *Sociálni demokrati verzus komunisti. Politické a sociálne nástroje agitácie pred voľbami v rokoch 1920 a 1925 na Slovensku*. Zamiera sa tak na predvolebnú politickú komunikáciu, agitáciu a osvetu sociálnodemokratickej a komunistickej strany na Slovensku špecificky pred prvými a druhými voľbami do československého parlamentu. Autorka pomerne encyklopedicky popisuje agendu sociálnej demokracie pred prvými voľbami v roku 1920. Venuje sa predvolebným schôdzam a ich ohlasu, zacieleniu agitácie na konkrétne spoločenské vrstvy

obyvateľstva, celkovo podobám komunikačnej a mobilizačnej práce. Následne prechádza do roviny komparácie predostretých aspektov, keďže v roku 1921 sa od sociálnych demokratov odštíepili komunisti. Pri agende Komunistickej strany Československa si historička Osyková všíma najmä radikalizovanie sociálnych požiadaviek a politického programu bývalých spolubojovníkov – sociálnych demokratov.

V treťom, poslednom tematickom bloku s názvom *Ženy ako nový aktér na politickej scéne* predstavili svoju prácu štyri historičky v troch kapitolách. Prvá kapitola *Vzděláním k politice aneb Cesta žen k občanským a politickým právům* je vyčerpávajúcou, detailne spracovanou štúdiou dvojice českých autoriek Jany Malínské a Marie Bahenské o politickej emancipácii žien osobitne v českých krajinách. Sústreďujú sa na spoločenskú emancipáciu žien vo verejnej sfére prostredníctvom iniciatív na vzdelávanie žien v českom jazyku a prostredníctvom spolkov a časopisov. Sledujú postupnú politizáciu rôznych ideologických prúdov českého ženského hnutia. Detailne sa zaoberajú rozvojom, ale aj úpadkom volebného práva pre ženy v rakúskej časti habsburskej monarchie, neskôr tiež v Československej republike. Zdá sa, že túto tému pojali autorky príliš zoširoka. Pri ohromnom množstve podaných informácií, rôznorodých vývojových tendencií, v spleti veľkého počtu dátumov, nariadení, zákonov a pod. sa čitateľ môže veľmi ľahko stratiť. Z textu niekedy nie je jasné, čo má byť pri popise vývoja naozaj podstatnou informáciou a čo je iba balastom. Zapričíňuje to občasné odbiehanie príliš ďaleko od hlavnej línie výkladu. Je úplne zjavné, že autorky sú expertky vo svojom odbore, podaný text si žiada rovnako fundovanú pripravenosť čitateľov a čitateľiek.

To, čo bolo v predošlej štúdii nejasné alebo príliš zložité však vyjasňuje historička Jitka Gelnarová v príspevku „*Volte ženy!*“ *České feministické hnutí a politická mobilizace žen mezi lety 1905 a 1938*. V úvode práce sa čitateľ jasne a stručne oboznamuje s rámcovaním štúdie, s jej cieľmi, s využívanými konceptami, pojmi a metódami, tiež s presným popisom prameňov, s ktorými autorka pracuje. Následne primerane zhrňa informácie z predošlej štúdie, a teda hlavné atribúty postavenia žien v českých krajinách vo vzťahu k politike, ich účasť v rôznorodých spolkoch, ich politickú participáciu a mobilizáciu. Autorka sleduje činnosť a význam liberálneho prúdu českého feministického hnutia. Snaží sa odpovedať na otázku, či Československá republika a jej politické zrovnoprávnenie žien de iure prinieslo zásadnú zmenu cieľov a diskurzu, resp. diskurzívnych stratégií aktivistiek. V rámci týchto stratégií pozoruje úlohu, ktorú zohrávala kategória rodu, národa a triedy. Zachycuje najmä podoby kontinuity medzi obdobím monarchie a republiky. Hlavným cieľom ženského hnutia v rámci politickej mobilizácie totiž zostávalo využitie politického práva k re-

prezentácii „ženského záujmu“ a „ženského prístupu“ v politike. Boj za volebné právo pre ženy sa neskôr pretransformoval v boj za zastúpenie žien v politike. Je škoda, že sa autorka v závere svojej skvelej práce výraznejšie nezamyslela nad úspešnosťou tohto boja v období prvej Československej republiky, resp. že sa napr. nesnažila reflektovať to, do akej miery dokázalo hnutie aktivizovať voličstvo, aby hlasovalo za ženské kandidátky. V texte sa tak nedozvieme, aký počet z akého počtu ženských kandidátok bol v tomto období zvolený. Ktoré ženy boli, a ktoré neboli zvolené. A rovnako nepoznáme reflexiu samotného hnutia k tejto otázke.

Posledný tematický blok a celú publikáciu zakončuje vedúca jej autorského kolektívu historička Gabriela Dudeková Kováčová s kapitolou *Vojna ako akcelerátor? Politická participácia žien v Uhorsku a v Československej republike*, v ktorej čitateľa prinavracia opäť do slovenského prostredia. Autorka vo svojej solídnej štúdií dopodrobna rozanalyzovala vývoj emancipácie žien v prevažne konzervatívnej slovenskej spoločnosti v kontexte diferenciacie ženských hnutí v Uhorsku. Nalinkovaný hlavný vývoj výborne zasadzuje do širších historických súvislostí. Snaží sa odpovedať na otázku, do akej miery urýchlila prvá svetová vojna proces politickej participácie žien v slovenskej politike. Nachádza tu dvojakú cestu, ktorá bola závislá od triedneho hľadiska. Ženy z nižších vrstiev, z ľavicového krídla ženského hnutia sa podľa nej radikalizovali skôr, a to už na konci vojny. Poukazuje však aj na najnovšie historické výskumy, ktoré dokazujú, že zlom v politickej participácii žien na Slovensku nastal už krátko pred vojnou, keď Slovenská národná strana začala prijímať ženy za členky svojich politických klubov a reálne s nimi počítala ako s budúcimi voličkami. V súvislosti s otázkou akcelerácie politickej participácie žien došlo v texte k istej disproporcii. Autorka si totiž na str. 347 pokladá túto otázku v špecifickej podkapitole *Akcelerátor politickej participácie žien: vojna alebo prevrat?*, pričom na ňu už odpovedala napr. na str. 340: „Slovenské aktivistky spájali politickú emancipáciu...nie s vojnou, ale so vznikom Československej republiky. [...] Ak chápeme rozpad habsburskej monarchie a vznik Československa ako dôsledok vojny, tak vojna skutočne priniesla volebné právo ženám.“ Ďalej sa venuje tiež prekážkam politickej inklúzie žien v Československu, pričom kriticky poukazuje na to, že ostala iba v rovine symboliky.

Po poslednej kapitole nasleduje zhrnutie jednotlivých príspevkov a celej publikácie v angličtine, bohatý zoznam prameňov a literatúry, menný register a krátky zoznam autorov práce spolu s ich odborným pôsobiskom a emailovou adresou.

V celkovom zhodnotení tejto publikácie by som rád upriamil pozornosť na niekoľko bodov. Za asi najväčší problém kolektívnej monografie možno

označiť jej nekompaktnosť, neproporčnosť v niektorých prípadoch. V druhom tematickom celku sa autori (Juraj Benko, Matej Hanula) a autorka (Linda Osyková) napr. špecificky venujú politickej mobilizácii a agitácii s ohľadom na tri politické prúdy – agrárnikov, socialistov a komunistov. Nie je však jasné, prečo sa v tomto pomere opomínajú ľudáci. Autori a autorky síce vo svojich štúdiách parciálne narážajú aj na nich, no nevenuje sa im ako najsilnejšej politickej strane na Slovensku v období Československej republiky samostatná kapitola. Kompaktnosť práce následne sčasti narúša posledný tematický celok venujúci sa ženám ako novým aktérkam na politickej scéne. V tomto prípade je zase väčšina priestoru zreteľne venovaná českým krajinám, pričom si publikácia kládla za cieľ predstaviť „cesty k demokracii na Slovensku“. Vedúci a vedúca autorského kolektívu sa túto nesúrodosť snažia obhájiť v úvode na str. 22 : „České ženské hnutie bolo významné pre slovenský kontext...“, avšak táto obhajoba, resp. zmysel nie je integrálnou súčasťou pojednávaných kapitol, skôr len matným náznakom. Len výnimočne sa tu udávajú širšie súvislosti alebo prepojenie so slovenským prostredím. Prvé dve kapitoly posledného tematického celku preto pôsobia skôr ako násilné vyplnenie priestoru v knihe.

Občasne je v textoch prítomný balast, nie úplne ľahko čitateľný, jasný výklad. Inokedy je spomínaná neproporčnosť aj súčasťou jednotlivých kapitol. Na tieto drobné nedostatky som už poukázal vyššie pri ich popise. Je tiež škoda, že kniha nie je obohatená o ilustrácie historických prameňov, ktoré by do textov mohli vniesť viac života. Uvítal by som najmä ilustrácie volebných brožúr, plagátov či kandidátnych listín, o ktorých autori a autorky písali. Ide však iba o vec vkusu, nie podstatný nedostatok.

Každopádne, v recenzovanej kolektívnej monografii určite prevládajú pozitíva nad negatívami. Za jednu z najsilnejších stránok publikácie považujem prácu autoriek a autorov so stanovenou témou. Zdarné problematizovanie témy demokracie umožnilo hlboké premýšľanie nad jej podobami, nad jej kvalitou. Autorský kolektív vystihol mnohé nedostatky ustanovujúcej sa československej demokracie. Páči sa mi, že budovanie demokracie alebo jej získavanie autori a autorky nechápu ako lineárny proces alebo tiež ako niečo, čo sa nadobúda jedným zlomom. Poukazujú skôr na kontinuálnosť vývojových procesov, na ďalekosiahle prekračovanie pomyselných historických medzníkov. Skvelé je tiež to, že sa téme ženských práv, najmä teda ženskému volebnému právu, vyčlenila tretina práce, pretože práve aspekty vylúčenia sú veľmi dôležitým lakmusovým papierikom demokracie. Rovnako dôležité je v tomto kontexte zakomponovanie národnostného hľadiska a útlaku, ktoré popísal historik Attila Simon.

Kniha kvalitne syntetizuje poznatky o historickej demokratizácii (česko) slovenskej spoločnosti v 19. storočí a na začiatku toho nasledujúceho. Je postavená na bohatom a vhodne vybranom pramennom materiáli. Väčšina príspevkov je dobre čitateľná, dobre zasadená do širších kontextov a historických súvislostí. „Veľké“ rozprávanie dejín (najmä Juraj Benko, Dušan Kováč, Gabriela Dudeková Kováčová) je skvelo obohatené o náhľady k „malým“ príbehom dejín (najmä Peter Macho, Attila Simon, Jitka Gelnarová). Autori vystihujú snahy politiky o prienik do mnohých sfér života spoločnosti. Jednotlivé kapitoly na seba logicky a dobre nadväzujú, až na menšie excesy spolu utvárajú kompaktný celok, čo je práve často veľkou výzvou pre kolektívne monografie, v ktorých sa stretáva väčšie množstvo rôznorodých odborníkov so špecifickými kvalitami a štýlom. Najinšpiratívnejšie a najlepšie podané mi vo svojom celku prišli práce Juraja Benka a tiež kapitola Jitky Gelnarové. Za autora najoriginálnejšej štúdie zase považujem Petra Macha. Publikácia *S ľuďom a pre ľudí* je určite obohacujúcou prácou, ktorá prináša rad podnetov nielen k historickému bádaniu, ale tiež k premýšľaniu o živote a spoločnosti vôkol nás.